

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЧЕРНИШ МАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.9 (477)

**ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ
ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Дніпро – 2025

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Дніпровському державному університеті внутрішніх справ.

Опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Житний Олександр Олександрович,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін

юридичного факультету;

доктор юридичних наук, професор

Тарасенко Олег Сергійович,

Національна академія внутрішніх справ,

проректор;

доктор юридичних наук, професор

Спільник Сергій Іванович,

Класичний приватний університет,

професор кафедри кримінального права, процесу

та криміналістики Інституту економіки та права.

Захист відбудеться 20 листопада 2025 року о 9.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 Дніпровського державного університету внутрішніх справ за адресою: 49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, просп. Науки, 26).

Реферат розіслано 17 жовтня 2025 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В. С. Березняк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У ст. 16 Конституції України проголошено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави; у ч. 6 ст. 92 – лише законами України визначаються основи екологічної безпеки. Такі положення Основного закону держави відображені в багатьох законодавчих актах, у тому числі Кримінальному кодексі України, розділ VIII Особливої частини якого забезпечує кримінально-правову охорону людини, суспільства та держави від кримінальних правопорушень проти довкілля.

У ХХІ столітті важко уявити умисні обстріли захисних споруджень на Чорнобильській АЕС, руйнацію Каховської ГЕС, створення ядерної загрози на захопленій Запорізькій АЕС, яка є однією з найбільших у світі. Очевидно, що ці злочини можуть бути розслідувані лише після відновлення суверенітету на всій території України.

За офіційними статистичними даними, у 2013 р. в Україні обліковано 2 923 кримінальних правопорушення, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України, у 2014 р. – 2 624, у 2015 р. – 3 181, у 2016 – 3 941, у 2017 р. – 3 765, у 2018 р. – 3 529, у 2019 – 3 769, у 2020 р. – 4 558, у 2021 р. – 5 416, у 2022 р. – 4 018 та у 2023 р. – 4 741. Усього обліковано 42 465 фактів, а в середньому за рік ця кількість становить 3 860 проваджень.

У той самий період скеровано до суду кримінальних проваджень з обвинувальним актом: у 2013 р. – 1 172, у 2014 р. – 943, у 2015 р. – 777, у 2016 р. – 627, у 2017 р. – 831, у 2018 р. – 837, у 2019 р. – 648, у 2020 р. – 1 008, у 2021 р. – 1 191, у 2022 р. – 1 026 та у 2023 р. – 1 175. У середньому за рік ця кількість становить 930 проваджень.

Тобто із загальом зареєстрованих за період з 2013 р. по 2023 р. 42 465 фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля до суду з обвинувальними актами направлено лише 10 235 проваджень. Лише кожне четверте провадження за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля вчасно направляється до суду з обвинувальним актом.

Повномасштабне російське вторгнення в тому числі спричиняє непоправні збитки як для екологічної безпеки України, так і створює загрози планетарного масштабу, що також впливає на стан протидії екологічній злочинності.

У вітчизняній юридичній науці є праці таких учених, які тією чи іншою мірою досліджували різні проблеми запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, у тому числі як прояву воєнних злочинів представників держави-агресора, як: А.В. Андрушко, П.С. Берзін,

Т.І. Волкова, О.А. Гритенко, О.О. Дудоров, О.О. Житний, Д.В. Каменський, В.В. Локтіонова, І.М. Копотун, М.П. Куцевич, М.В. Максименцев, П.В. Мельник, І.І. Митрофанов, Р.О. Мовчан, С.А. Мозоль, Н.В. Нетеса, О.С. Олійник, К.М. Оробець, Г.С. Полішук, В.М. Присяжний, С.І. Спільник, О.С. Тарасенко, В.В. Шаблистий, О.П. Шем'яков, А.М. Шульга, О.С. Юнін та ін.

За часів незалежності до повномасштабного вторгнення в Україні підготовлено та захищено докторські дисертації С.Б. Гавриша «Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища» (м. Харків, 1994 р.), В.К. Матвійчука «Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики» (м. Київ, 2008 р.), Т.В. Корнякової «Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля» (м. Харків, 2011 р.), Ю.А. Турлової «Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади» (м. Київ, 2018 р.), М.Г. Максименцева «Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування» (м. Харків, 2019 р.), А.М. Шульги «Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект» (м. Харків, 2019 р.), Р.О. Мовчана «Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин» (м. Київ, 2020 р.), І.В. Берднік «Кримінально-правова охорона водних ресурсів» (м. Дніпро, 2020 р.)

Ці та інші праці стали підґрунтям для проведення дослідження проблеми запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, оскільки в них об'єктивно не враховано діяльність держави в особливий період та її вплив на стан протидії екологічній злочинності, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження, її новизну та практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження підготовлено відповідно: до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021); Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи (Указ Президента України від 12.01.2011 № 24/2011); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки (Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023); тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2025 – 2029 рр. (п.п. 1, 8, 13), затвердженої наказом МВС України від 21 травня 2024 р. № 326, та тематики науково-дослідної роботи Дніпровського державного університету внутрішніх справ на 2024 – 2029 рр. (кримінально-правове та кримінологічне

забезпечення протидії злочинності).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є розроблення теоретичних та прикладних засад запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, а також вироблення на цій основі напрямів удосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- описати сучасний стан наукових досліджень проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля;
- сформулювати поняття довкілля як об'єкта кримінально-правової охорони;
- встановити сутність поняття та значення державної політики запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в умовах воєнного стану;
- надати характеристику об'єктивним ознакам кримінальних правопорушень проти довкілля;
- проаналізувати суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти довкілля;
- вивчити кількісні та якісні показники кримінальних правопорушень проти довкілля;
- провести кримінологічну характеристику особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля;
- охарактеризувати правове регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля;
- запропонувати заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля;
- розробити напрями вдосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері правового забезпечення охорони довкілля.

Предметом дослідження є теоретико-прикладні засади запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Методи дослідження обрано з урахуванням об'єкта і предмета роботи. У дисертації використано такі методи пізнання об'єктивної дійсності: *методи аналізу та синтезу*, за допомогою яких окреслено основні поняття, що стосуються реалізації державної політики у сфері екологічної безпеки (підрозділи 1.2., 2.2.); *метод історико-правового аналізу*, який дозволив дослідити генезу та сучасний стан наукових досліджень проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля (підрозділ 1.1); *функціональний метод* – надав можливість з'ясувати основні напрями запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля (підрозділ 4.2); *формально-догматичний метод* – дозволив дослідити сутність поняття та

значення державної політики запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в умовах воєнного стану (підрозділи 1.2 та 1.3); *порівняльний метод* – надав можливість вивчити зарубіжний досвід правового регулювання та практики діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення екологічної безпеки (розділ 3); *метод правового моделювання* – застосовано під час розроблення напрямів удосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні (розділи 3 та 4); *соціологічні методи*, за допомогою яких вивчалась емпірична база дослідження, та ін.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації становлять дослідження вітчизняних і зарубіжних фахівців з проблем філософії, географії, соціології, права, державного управління.

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», інші закони та підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що регулюють правові засади забезпечення екологічної безпеки.

Інформаційну та емпіричну основу дослідження становлять: результати вивчення аналітичних матеріалів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, що використовувались для підготовки програмних рішень Кабінету Міністрів України, статистичної звітності Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації про кількість облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля та кількості осіб, засуджених за їх вчинення з 2013 року, опубліковані матеріали національних та міжнародних неурядових організацій щодо шкоди, завданої довкіллю внаслідок бойових дій.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним дослідженням, у якому, з урахуванням умов воєнного стану, вирішено проблему запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, унаслідок чого отримано результати теоретичного та практичного характеру. Основні з них такі:

уперше:

– сформовано цілісну концепцію теоретико-прикладних засад запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, а також вироблено на цій основі напрями вдосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні, що полягають в обґрунтуванні змін та доповнень до Кримінального кодексу України, а також урахування сучасних тенденцій екологічної злочинності – потребують окремої статистичної звітності збитки, завдані представниками держави-агресора навколишньому природному середовищу, та вказівки на них у ст. 16 Конституції України поряд із подоланням наслідків Чорнобильської катастрофи, подоланням наслідків російського вторгнення;

– на підставі вивчення норм національного та міжнародного права встановлено, що поняття «довкілля» є вужчим за змістом від понять «природа» і «навколишнє середовище», але ширше за поняття «навколишнє природне середовище», унаслідок чого сформульовано авторське визначення дефініції поняття «довкілля» як системи антропогенних та природних факторів, взаємообумовленість яких впливає на середовище проживання та життєдіяльності людства;

– доведено, що залежно від характеру і змісту мотивації всіх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля, слід поділити на чотири групи: корисливих, агресивно-насильницьких, індивідуально-анархічних та легковажно-безвідповідальних;

– доведено, що підвищення ефективності попереджувального впливу кримінального законодавства у сфері охорони довкілля повинно ґрунтуватися на таких напрямках: 1) удосконалення положень чинного законодавства; 2) проведення просвітницько-інформаційної роботи, що удосконалисть уявлення суспільства про законодавство в цій сфері та наслідки його недотримання;

– встановлено закономірність загального підвищення віку осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля (з 2018 року), що відповідає загальнонаціональним тенденціям збільшення частки засуджених осіб віком понад 30 років щодо всієї сукупності засуджених. Це пояснюється загальним старінням населення, виїздом великої кількості громадян молодого віку за кордон, мобілізацією, зменшенням популярності кримінальних практик, що призводять до посягань на довкілля серед молоді, тощо. Доведено, що ці дані мають бути основою для розроблення запобіжних заходів відносно осіб віком понад 50 років;

удосконалено:

– положення стосовно дослідження видів латентності, характерних для окремих складів кримінальних правопорушень проти довкілля з характеристикою об'єктивних і суб'єктивних факторів природної та штучної латентності екологічних злочинів, оскільки попередження кримінальних правопорушень, які завдають шкоди навколишньому середовищу, є найбільш складним і специфічним видом соціально-правової діяльності, що визначається такими чинниками: 1) найвищий рівень латентності порівняно з іншими кримінальними правопорушеннями; 2) наслідком екологічної злочинності може бути екологічна катастрофа; 3) через антропогенний і техногенний вплив на екосистему, а також процеси глобалізації, зумовлені науково-технічним прогресом, обумовлюють їх транснаціональний характер; 4) масштабність руйнівної сили та тривалість незворотних процесів, які є наслідком кримінальних правопорушень проти довкілля, не порівнюються з наслідками інших складів кримінально-протиправної діяльності; 5) у зв'язку із латентним характером соціальна небезпека і тривалий негативний вплив

кримінальних правопорушень проти довкілля не повністю охоплюються офіційною статистикою; 6) через відсутність єдиної геоінформаційної системи неможливо отримати достовірну інформацію про рівень та низку кримінологічних параметрів екологічної злочинності; 7) відсутні спеціалізовані екологічні суди;

- положення кримінологічної науки про те, що стратегію запобігання злочинності слід розуміти як обґрунтовану та суспільно визнану сукупність поглядів, ідей, принципів і положень щодо шляхів, способів і механізмів захисту законних і життєво важливих інтересів громадян, суспільства, держави та права від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку злочинності;

- уявлення про те, що основними заходами загальносоціального запобігання розглядуваному виду злочинності є освітні, економічні, організаційні та соціальні, зміст яких розкрито у висновках дисертації;

набуло подальшого розвитку:

- положення кримінологічної науки про те, що кримінальні правопорушення проти довкілля належать до групи діянь, які характеризуються високим рівнем латентності – понад 90%; фактично виявляється та реєструється лише кожне двадцяте діяння;

- положення про те, що детермінанти будь-якого різновиду кримінальних правопорушень, у тому числі і проти довкілля, можуть з'являтися та виявлятися у соціально-економічній, організаційно-управлінській, нормативно-правовій, політичній та духовній сферах життєдіяльності суспільства. Найвагомішими соціально-економічними причинами та умовами вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є істотне погіршення рівня матеріального забезпечення великих верств населення в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації, недостатнє фінансування природоохоронних заходів у зв'язку з перенаправленням значних коштів з державного бюджету на оборону держави, а також те, що економічна доцільність продовжує мати пріоритет над екологічними інтересами. Відсутність законодавчого забезпечення дієвого екологічного контролю є однією з вагомих нормативно-правових детермінантів вчинення кримінально-протиправних посягань на довкілля, особливо в частині його забруднення суб'єктами господарювання. Актуальними організаційно-управлінськими проблемами, що продукують кримінальні правопорушення проти довкілля, є відсутність кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у зазначеній сфері, а також значне навантаження на працівників правоохоронних органів, задіяних у забезпеченні відсічі російській агресії.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони мають як теоретичну, так і прикладну цінність, можуть бути широко застосовані:

- у науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень

проблем протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля;

- правотворчості – під час розроблення напрямів удосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні;

- правозастосовній діяльності – під час виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля;

- освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Запобігання кримінальним правопорушенням Національною поліцією», «Кваліфікація кримінальних правопорушень».

Особистий внесок здобувача. Дисертація підготовлена її авторкою самостійно. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, є значний внесок здобувачки, зокрема: Chernysh M., Iatsyna M., Petechel O., Holubosh V. & Pylypenko I. Effectiveness of Measures of Legal Response to Criminal Offenses against the Freedom, Honor and Dignity of a Person – авторка описала екологічну безпеку як частину безпеки людини; Kniaziev S., Verbytskyi V., Chernysh M., Dziubynskyi A. & Kyslyi A. Investigation Methods of Combating Smuggling and Suspicious Trade Through Transport Routes: Ukrainian Case – авторка дослідила взаємозв'язок руху транспортних засобів із кримінальними правопорушеннями проти довкілля; Babikov O., Smirnov A., Chernysh M., Syrovatka S. & Pylypenko I. Use of electronic search systems in the investigation of corruption crimes in Ukraine: opportunities and challenges for human rights – авторка дослідила корупційні ризики в контексті розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля; Romaniuk M., Kovalenko S., Chernysh M., Tovpyha L. & Kupchenia L. Policy and Role of the Criminal Police in Combating Environmental Crimes – авторка дібрала та проаналізувала емпіричний матеріал.

Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертаційному дослідженні не використовувалися. Наукові результати та висновки, які виносилися на захист кандидатської дисертації, повторно на захист не виносяться.

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розроблення проблеми загалом, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені дисертанткою на таких всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях: Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права м. Кременчук, 22 – 23 грудня 2023 р.; Theoretical foundations of law, public management and practice of their application, December 25 – 26, 2024, Riga, the Republic of Latvia; Modern Achievements in Legal Science and Practice, March 19 – 20, 2025, Riga, the Republic of Latvia; Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти, м. Дніпро, 21 березня 2025 року.

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані за результатами дисертаційної роботи, висвітлені в 16 статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук,

4 статтях, опублікованих у виданнях, включених до наукометричних баз даних Web of Science Core Collection, Scopus, 4 працях апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, чотирьох розділів, які об'єднують 10 підрозділів, висновків), списку використаних джерел (349 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації – 374 сторінки, з яких основного тексту – 306 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження та її актуальність, сформульовано об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, визначено теоретико-методологічні основи й інформаційну та емпіричну базу, обґрунтовано наукову новизну отриманих результатів, їхнє практичне значення, форми апробації, структуру й обсяг дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля» складається з трьох підрозділів, у яких з'ясовано сучасний стан наукових досліджень проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, охарактеризовано методологію їх дослідження, визначено поняття довкілля як об'єкта кримінально-правової охорони, а також сутність поняття та значення державної політики запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в умовах воєнного стану.

У підрозділі 1.1 «Сучасний стан наукових досліджень проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля» вказано на те, що сучасна парадигма сталості розвитку суспільства обумовлена усвідомленням важливості збереження навколишнього природного середовища. Це пов'язується з тим, що саме стан довкілля впливає на якість життя кожного з нас, будучи фундаментальним фактором загального благополуччя, соціальної рівноваги та економічної стабільності. Однак, незважаючи на всесвітнє усвідомлення цінності навколишнього середовища, вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля все ще залишається серйозною загрозою.

Наголошено, що досить часто такий вид злочинності має міжнародний, транскордонний та організований характер, що з року в рік приносить значний прибуток. У зв'язку з цим екологічні проблеми є надзвичайно важливими для сучасного світу і вимагають рішучих і комплексних дій з боку людства. На жаль, Україна не стоїть осторонь цієї загальносвітової тенденції, тому рівень забруднення навколишнього середовища в нашій державі в декілька разів вищий, ніж у розвинених країнах світу. З урахуванням вищезазначеного можна сказати, що одним із пріоритетів повинно бути формування шляхів

запобігання кримінальним правопорушенням у досліджуваній царині, оскільки нехтування цим питанням спровокує серйозну екологічну кризу як для окремих держав, так і для світу загалом.

Встановлено, що кримінологічні дослідження протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля в Україні мають не комплексний, а фрагментарний характер. При цьому більшість досліджень були проведені понад п'ять років тому й не можуть повною мірою відображати особливості сучасної екологічної злочинності, яка постійно адаптується і трансформується, обираючи нові форми і сфери діяльності або свою територіальну поширеність.

У підрозділі 1.2 *«Поняття довкілля як об'єкта кримінально-правової охорони»* аргументовано, що «навколишнє природне середовище» доцільно розуміти як сукупність природних об'єктів і ресурсів, які слід використовувати на засадах раціональності, ефективності та економності, а також створювати умови для їх збереження та майбутнього відтворення. Поняття «навколишнє природне середовище» є вузьким і включає в себе всю сукупність біотичного та абіотичного середовища, яке спільно впливає на людські спільноти та їх спосіб життя. Зростаючий антропогенний тиск на природне середовище призводить до його трансформації людиною, що обґрунтовує появу терміна «штучне» або «антропогенне» середовище. У цьому контексті поняття «довкілля» набуває комплексного характеру, його складниками стають природне, соціальне та антропогенне середовища. Термін «природа» всеохоплюючий і стосується також компонентів, які не можуть бути використані або захищені людиною. Поняття ж «навколишнє середовище» включає як природу, так і інфраструктуру. Термін «довкілля» не має конкретного значення і стосується всього, що нас оточує. Щодо визначення «навколишнього природного середовища», то воно охоплює природу, до якої має доступ людина. Останній термін є найбільш доречним. Однак у Конституції України та Кримінальному кодексі України вживається термін «довкілля». Тобто поняття «довкілля» у Кримінальному кодексі України слід розуміти як природне середовище, що оточує людину, створює природні умови її життєдіяльності.

У підрозділі 1.3 *«Сутність поняття та значення державної політики запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в умовах воєнного стану»* констатовано, що кримінально-правова політика у сфері охорони навколишнього природного середовища – це комплекс державних заходів, спрямованих на формування оптимального обсягу кримінальної відповідальності, визначення характеру кримінально-правової боротьби з цими діями, посилення впливу кримінально-правових засобів на правосвідомість населення, забезпечення охорони навколишнього природного середовища, раціонального його використання та відтворення. Ця політика ґрунтується на таких принципах: пріоритетні вимоги охорони навколишнього

середовища, обов'язковість дотримання екологічних стандартів, норм і обмежень використання природних ресурсів під час здійснення господарської, нормативно-правової та іншої діяльності; охорона життя людей і блага навколишнього середовища, характер превентивних заходів для збереження, використання та відтворення природних ресурсів із широким впровадженням сучасних технологій, збереження різноманітності видів, цілісність природних об'єктів і комплексів, що заснована на екології, поєднанні соціальних, природничих і технологічних знань і передбаченні фізичного стану природи, наукової координації екологічних і соціальних питань; демократичність прийняття рішень, реалізація яких впливає на стан природних речей і на людей, відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства, інтеграція стимулів і послуг у сфері охорони навколишнього середовища через міждержавне співробітництво.

Розділ 2 «Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля» складається із двох підрозділів, у яких окреслено основні проблеми кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля.

У підрозділі 2.1 *«Об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти довкілля»* визначено, що кримінальні правопорушення проти довкілля слід розуміти як суспільно небезпечні винні діяння (дії або бездіяльність), передбачені розділом VIII Особливої частини Кримінального кодексу України, що посягають на суспільні відносини щодо користування компонентами довкілля, раціонального їх використання та збереження нормальної життєдіяльності населення, що є негативним наслідком антропогенної діяльності та може спричинити тяжкі наслідки для населення та/або наступних поколінь.

На основі узагальнення наявних у теорії кримінального права підходів до класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля та відповідно до безпосереднього об'єкта пропонується класифікувати досліджувані кримінальні правопорушення таким чином:

- 1) кримінальні правопорушення проти екологічної безпеки (ст. 236 – 238, 253 Кримінального кодексу України);
- 2) кримінальні правопорушення у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря (ст. ст. 239–240, 254 Кримінального кодексу України);
- 3) кримінальні правопорушення у сфері охорони водних ресурсів (ст. 241 – 244 Кримінального кодексу України);
- 4) кримінальні правопорушення у сфері використання лісів, захисту рослинного і тваринного світу (ст. ст. 245–252 Кримінального кодексу України).

Іншу класифікацію становлять:

- 1) кримінальні правопорушення, об'єктом посягання яких є екологічна

безпека (ст. 441 Кримінального кодексу України);

2) кримінальні правопорушення, об'єктом посягання яких є громадська безпека щодо забезпечення безпеки населення від шкідливого впливу відходів і вторинної сировини (ст. 268 Кримінального кодексу України);

3) кримінальні правопорушення, об'єктом посягання яких є біологічне різноманіття (ст. 251, 326 Кримінального кодексу України);

4) кримінальні правопорушення, об'єктом посягання яких є ядерна та радіаційна безпека (ст. ст. 265, 265-1, 267, 267-1, 274 Кримінального кодексу України);

5) кримінальні правопорушення, об'єктом посягання яких є встановлений порядок запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (ст. ст. 253, 325 Кримінального кодексу України).

До родового об'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля належить стан навколишнього природного середовища та його окремих компонентів, за якого відсутня небезпека для життя і здоров'я людини, забезпечується раціональне використання і відтворення природних ресурсів та підтримується належний екологічний стан біосфери. Це насамперед реалізація конституційного права громадян на безпечне довкілля.

Аргументовано, що всі суспільно небезпечні наслідки для довкілля можна поділити:

1) за формою, об'єктивно відображеною в нормах Кримінального кодексу України:

- фактичне настання шкоди;
- загроза настання шкоди;

2) характером впливу на об'єкти кримінальних правопорушень:

- погіршення якості довкілля;
- шкода у вигляді втрати природних об'єктів, які є компонентами довкілля: повна втрата, часткова втрата, як повна, так і часткова втрата;
- настання смерті або заподіяння шкоди здоров'ю людини;

3) за змістом суспільних відносин, благ і цінностей, що охороняються нормами розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу:

- екологічна шкода;
- фізична шкода;
- економічна (майнова) шкода.

У підрозділі 2.2. «Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти довкілля» зазначається, що особливістю кримінальних правопорушень проти довкілля є їх складний зміст. Такі дії часто спрямовані не лише на довкілля, але й на економічні, соціальні чи інші суспільні відносини. Наприклад, забруднення водою може призводити до зниження якості питної води, що впливає на громадське здоров'я.

Суб'єкт багатьох кримінальних правопорушень проти довкілля

обмежений особами, які мають ознаки спеціального суб'єкта. Спеціальні ознаки суб'єктів кримінальних правопорушень проти довкілля можуть бути безпосередньо вказані в диспозиції відповідної статті.

Крім того, специфіка кримінальних правопорушень проти довкілля полягає у труднощах встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями особи та наслідками. У багатьох випадках наслідки виявляються через тривалий час, що ускладнює процес доведення вини. Це вимагає спеціалізованих знань і застосування експертних методик для визначення зв'язку між діями правопорушника і шкодою довкіллю.

Складність визначення суб'єктивного боку також зумовлена тим, що в екологічних правопорушеннях часто фігурують юридичні особи. Для таких випадків необхідно оцінювати не лише дії конкретних працівників, але й системні порушення на рівні організації.

Недосконалість правового регулювання ускладнює практичну реалізацію норм щодо кримінальних правопорушень проти довкілля. Наприклад, відсутність чітких критеріїв оцінювання мотивів і мети створює ризик неоднозначного застосування норм закону.

Аналіз суб'єктивного боку кримінальних правопорушень проти довкілля демонструє важливість усвідомлення особою своїх дій та наслідків, що можуть виникнути через порушення екологічних норм. Перший етап формування умислу, коли особа розуміє суспільну небезпечність своїх вчинків, є критичним для визначення вини. Другий етап, що передбачає свідоме прийняття рішення діяти всупереч забороні, вказує на наявність прямого умислу. Мотиви таких правопорушень часто мають економічну, політичну або соціальну основу, що визначає мету їх вчинення. Емоційний стан осіб, які вчиняють екологічні правопорушення, може значно вплинути на їхні дії, адже емоційна безвідповідальність або стрес можуть сприяти прийняттю рішень на шкоду довкіллю.

Визначення причинно-наслідкових зв'язків між діями правопорушника та наслідками є складним, особливо коли шкода довкіллю виявляється через тривалий час. Труднощі в застосуванні правових норм і відсутність чітких критеріїв оцінювання мотивів можуть призводити до неоднозначних результатів у правозастосуванні. Водночас важливим є врахування юридичних осіб як учасників екологічних правопорушень, що вимагає окремого підходу до оцінювання їх діяльності. Удосконалення правового регулювання та аналізу суб'єктивної сторони таких правопорушень сприятиме підвищенню ефективності кримінальної відповідальності. Тому для досягнення належного захисту екологічних прав необхідно забезпечити комплексний підхід до вирішення цих проблем.

Розділ 3 «Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля» складається з трьох підрозділів, у яких з'ясовано кримінологічні показники кримінальних правопорушень проти

довкілля, надано кримінологічний портрет особи злочинця, а також охарактеризовано детермінаційний комплекс.

У підрозділі 3.1 «Кількісні та якісні показники кримінальних правопорушень проти довкілля» проаналізовано статистичні дані Офісу генерального прокурора України щодо абсолютної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень з 2013 по 2023 роки. Встановлено, що починаючи з 2003 р. у динаміці зареєстрованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля можна умовно виділити такі періоди: 1) 2003 – 2012 рр. (коливання в межах від 1 800 до 2 200 фактів); 2) 2013 – 2015 рр. (коливання в межах від 2 600 до 3 200 фактів); 3) 2016 – 2019 рр. (коливання в межах від 3 500 до 3 900 фактів); 4) 2020 – 2023 рр. (коливання в межах від 4 500 до 5 400 фактів з різким зменшенням до 4 018 у 2022 р.). За аналізований період спостерігається тренд на поступове збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля у понад два рази, що може свідчити про посилення уваги правоохоронних органів до протидії цим кримінально протиправним діянням. При цьому відбувалось і поступове зростання коефіцієнту інтенсивності зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля. Так, за час дії Кримінального кодексу України (2001 р.) він зріс у майже 6 разів. Водночас встановлено, що ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля загалом є нижчою, ніж загальнокримінальні показники (24,1% проти 33,8%).

Найбільше за період 2013–2023 рр. правоохоронні органи реєстрували такі кримінальні правопорушення проти довкілля, як: незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин. Сукупна частка цих кримінально протиправних діянь серед усієї екологічної злочинності становить понад 72%. Причому майже половину (понад 43%) всіх облікованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля становили випадки, пов'язані із незаконною порубкою лісу.

Кримінальні правопорушення проти довкілля належать до групи діянь, які характеризуються високим рівнем латентності – понад 90%. Фактично виявляється та реєструється лише кожне двадцяте діяння. Тобто справжня кількість випадків вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля може сягати 80 000 – 100 000 фактів на рік.

У динаміці засуджених осіб можна виділити два періоди: 1) 2014 – 2019 рр. (поступове зменшення кількості у понад два рази – з 1 154 до 507 осіб); 2) 2020 – 2023 рр. (поступове збільшення кількості у понад два рази – з 507 до 1 041 осіб).

У підрозділі 3.2 «Кримінологічна характеристика особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля» встановлено, що з

2018 р. існує закономірність загального підвищення віку осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, що відповідає загальнонаціональному тренду на збільшення частки засуджених осіб віком понад 30 років щодо всієї сукупності засуджених. Такі показники можна пояснити загальним старінням населення, виїздом великої кількості громадян молодого віку за кордон, зменшенням популярності кримінальних практик, що призводять до посягань на довкілля серед молоді, тощо. Водночас ці дані мають бути вказівкою на те, що запобіжні заходи поступово слід переорієнтовувати і на осіб віком понад 50 років.

Залежно від характеру і змісту мотивації всіх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля, можна поділити на чотири групи: корисливих, агресивно-насильницьких, індивідуально-анархічних та легковажно-безвідповідальних. Корисливий тип переважно вчиняє діяння, пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин, у тому числі бурштину, порубкою лісу та браконьєрством з метою отримання прибутку від такої діяльності для задоволення різноманітних власних потреб. Агресивно-насильницький тип не є досить поширеним серед осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. Мотивація діянь такої групи полягає в реалізації прагнення до знищення всього, що оточує людину у навколишньому середовищі. Індивідуально-анархічний тип вчиняє посягання, пов'язані із забрудненням довкілля та/або порушенням спеціальних природоохоронних правил унаслідок зневажливого ставлення до своїх посадових або суспільних обов'язків, орієнтуючись при цьому на задоволення своїх потреб або потреб близьких. Легковажно-безвідповідальний тип також вчиняє діяння, пов'язані із забрудненням довкілля та/або порушенням спеціальних природоохоронних правил унаслідок недбалого, поверхневого ставлення до виконання своїх обов'язків, маючи на меті уникнути надмірного посадового навантаження.

За глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля, можна умовно поділити на такі групи: ситуативні, нестійкі, стійкі та професійні.

Ситуативні кримінальні правопорушники вчиняють посягання на довкілля вперше переважно з двох причин: або внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, або внаслідок нехтування певними правилами у сфері охорони довкілля. Представниками цього типу є переважно одружені чоловіки, громадяни України, які мають вищу або середню освіту, віком від 30 до 60 років, працюють, раніше не судимі, характеризуються здебільшого позитивно і вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є не характерним та прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу не перевищує 10%.

Нестійкі кримінальні правопорушники характеризуються тим, що вони раніше вчиняли посягання на довкілля, які не підпадали під ознаки статей

розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України. Наприклад, незаконне видобування корисних копалин місцевого значення в незначному розмірі, незаконну порубку дерев, незаконне полювання, незаконне зайняття водним добувним промислом, які не заподіяли істотної шкоди тощо, або забруднення довкілля, що не мало тяжких наслідків та не створювало небезпеки життю та здоров'ю людей чи довкіллю. Представниками цього типу є переважно одружені чоловіки, громадяни України, які мають середню освіту, віком від 25 до 50 років, раніше не судимі, працюють, характеризуються здебільшого нейтрально. Вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них не є характерним, але за деяких умов виглядає прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу приблизно в межах 15–20%.

Стійкі кримінальні правопорушники характеризуються тим, що вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є звичайним проявом поведінки, спрямованої на задоволення певних власних потреб, насамперед матеріальних. Цим особам також властивий низький рівень екологічної правосвідомості, але відмінність від нестійкої групи полягає в тому, що вчинювані ними посягання на довкілля мають більш масштабний характер. Такі особи здебільшого вчиняють діяння, пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин та браконьєрством. До цієї групи належать також представники агресивно-насильницького типу. Представниками цього типу є переважно неодружені або розлучені чоловіки, громадяни України, які мають середню освіту, віком від 25 до 50 років, раніше не судимі, не мають стабільного джерела прибутку, характеризуються здебільшого нейтрально або негативно. Вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є характерним та прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу приблизно у межах 40 – 50%.

Для професійних кримінальних правопорушників є характерним вчинення посягань на довкілля як основного або суттєвого додаткового джерела прибутку. Такі особи переважно вчиняють діяння у складі групи осіб або організованої групи, пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин, у тому числі бурштину, незаконним рибним і звіриним промислом, а також незаконною порубкою лісу. Особливо небезпечною групою серед професійних кримінальних правопорушників є ті, які обіймають посади у різних правоохоронних або контролюючих органах та з огляду на свої повноваження мають запобігати або виявляти і протидіяти кримінально протиправним посяганням на довкілля, але за певну винагороду здійснюють «кришування» незаконної діяльності браконьєрів, незаконних копачів чи порубників лісу. Представниками цього типу є переважно одружені чоловіки, громадяни України, які мають вищу або середню освіту, віком від 30 до 50 років, раніше не судимі, працюють, характеризуються здебільшого нейтрально. Вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для

них є характерним та прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу становить приблизно 25 – 30%.

У підрозділі 3.3 *«Причини та умови, що детермінують кримінальні правопорушення проти довкілля»* стверджується, що причини розгляданих кримінальних правопорушень – це ті негативні суспільні процеси і явища, які породжують кримінально протиправні посягання на довкілля, тоді як умови вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля безпосередньо не породжують аналізований вид злочинності, проте відкривають шлях для дії причин, сприяючи тим самим появі різноманітних проявів девіантної поведінки, спрямованої на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

Найвагомішими соціально-економічними причинами та умовами вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля слід вважати істотне погіршення рівня матеріального забезпечення великих верств населення в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації, недостатнє фінансування природоохоронних заходів у зв'язку з перенаправленням значних коштів з державного бюджету на оборону держави, а також те, що економічна доцільність продовжує мати пріоритет над екологічними інтересами.

Розділ 4 «Запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля» складається з двох підрозділів, у яких запропоновано основні заходи запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля.

У підрозділі 4.1 *«Правове регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля»* стверджується, що систему правового регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля утворює широкий перелік нормативно-правових актів, що пов'язано з різними екологічним об'єктами, які потребують регулювання та охорони. Норми Кримінального кодексу України характеризуються певною розмитістю. Відсутні чіткі критерії оцінювання шкоди довкіллю. Це ускладнює правильну кваліфікацію, однозначне правозастосування та призводить до безкарності. Зокрема, поняття «значна шкода» або «екологічна катастрофа» залишаються нечіткими, відсутні чіткі критерії розмежування цих понять. Санкції статей, які встановлюють відповідальність за екологічні кримінальні правопорушення, є досить м'якими. Дослідження судової практики свідчить про те, що трапляються випадки, коли штрафи за злочини проти довкілля є значно меншими, ніж економічна вигода, яку отримала винна особа, вчинивши таке кримінальне правопорушення. Унаслідок таких покарань втрачається превентивний ефект кримінального законодавства.

У підрозділі 4.2 *«Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля»* вказується, що запобігання кримінальним правопорушенням є пріоритетом у діяльності державних інституцій та громадських організацій, що забезпечує міждисциплінарний, комплексний

підхід до вирішення питання запобігання екологічної злочинності та ризиків, які її обумовлюють. Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля є ключовою складовою частиною розвитку зеленої кримінології в Україні, яка в перспективі може бути інтегрована в екологічний та правовий контексти. Воно обов'язково повинно передбачати використання цифрових систем моніторингу стану довкілля (наприклад, використання дронів чи супутників), а також підвищення екологічної свідомості населення через навчальні кампанії. Наразі відсутні дієві освітні програми про важливість захисту довкілля.

Значно погіршив екологічний стан у країні та негативно вплинув на загальносоціальне запобігання екологічній злочинності збройний конфлікт, зокрема в активній його фазі з лютого 2022 року. Адже фокус уваги із запобігання таким злочинам був зміщений на забезпечення базової потреби виживання, ще й з огляду на масове вчинення екологічних злочинів з боку країни-агресора. Важливо розробляти та впроваджувати програми з відновлення лісів, річок та очищення земель від токсичних речовин. Запорукою ефективного загальносоціального запобігання злочинам проти довкілля в Україні є активна взаємодія окремих державних інституцій з правоохоронними органами, міжнародними, громадськими організаціями. Загальносоціальні заходи є основою для запобігання злочинам проти довкілля. Саме за допомогою них можливим є створення екологічно відповідального суспільства, де збереження природи є частиною загальнодержавної культури та громадської ідеології.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми – сформовано цілісну концепцію теоретико-прикладних засад запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, а також вироблено на цій основі напрями вдосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні. У результаті дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій.

1. На основі проведеного аналізу досліджень монографічного та дисертаційного характеру узагальнено та систематизовано наукові дослідження, присвячені кримінально-правовій охороні довкілля, які мають не комплексний, а фрагментарний характер. На підставі аналізу наукових праць визначено, що питання кримінальних правопорушень проти довкілля не є новим суспільно небезпечним явищем, яке стрімко розвивається одночасно з розвитком суспільства. Однак більшість досліджень були проведені понад п'ятнадцять років тому й не можуть повною мірою відображати особливості сучасної екологічної злочинності. Це потребує системного, детального,

комплексного та об'єктивного дослідження з метою забезпечення ефективного встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у досліджуваній царині.

2. Організація та методологія дослідження кримінальних правопорушень проти довкілля має свої особливості. Це пов'язано з тим, що останні є чимось більшим, ніж загальний предмет, тобто окремий розділ Кримінального кодексу України. Зокрема, специфіка обраного об'єкта визначила властивості організації та методології дослідження, що відображено в структурно-логічній послідовності, методах, об'єктно-предметному полі, географічному та часовому вимірах. Так, авторка використала різні принципи, підходи та методи (метод аналізу, емпіричний метод, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу), які застосовувалися у взаємозв'язку й взаємозалежності.

3. З урахуванням аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінальних правопорушень, визначених розділом VIII Особливої частини Кримінального кодексу України, встановлено, що їх класифікація здійснюється в межах родового об'єкта щодо наявності спільних ознак і рис, що характеризують відносини в галузі взаємодії суспільства зі складниками довкілля.

4. Описано співвідношення понять «довкілля», «природа», «навколишнє природне середовище» і «навколишнє середовище». З'ясовано, що поняття «довкілля» є вужчим за змістом від понять «природа» і «навколишнє середовище», але ширше за «навколишнє природне середовище». Надано авторське визначення дефініції поняття «довкілля», яке слід розуміти як систему антропогенних та природних факторів, взаємообумовленість яких впливає на середовище проживання та життєдіяльності людства.

5. Стратегію запобігання злочинності можна розуміти як обґрунтовану та суспільно визнану сукупність поглядів, ідей, принципів і положень щодо шляхів, способів і механізмів захисту законних і життєво важливих інтересів громадян, суспільства, держави та права від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку злочинності. Акцентовано увагу на тому, що підвищення ефективності попереджувального впливу кримінального законодавства у сфері охорони довкілля повинно ґрунтуватися на таких напрямках: 1) удосконалення положень чинного законодавства; 2) проведення просвітницько-інформаційної роботи, що вдосконалив уявлення суспільства про законодавство в цій сфері.

6. Підтримано учених (Н.С. Шевченко) з приводу того, що до основних напрямів запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля належить змінення державної політики в екологічній сфері, зокрема: сприяння формуванню та розвитку екологізації держави; проведення інформаційно-просвітницької компанії щодо запобігання досліджуваному питанню, своєрідна державна пропаганда цих ідей; формулювання концепції державної політики екологічного протекціонізму та реалізація її на практиці; змінення

економічної політики, формування стратегічної лінії на розвиток екологічно чистого виробництва в нашій державі, стимулювання розвитку таких технологій; змінення зовнішньої політики, а саме захист природних ресурсів нашої держави від вивезення за кордон, запобігання будь-яким спробам ввезення радіоактивних, токсичних та інших відходів, а також організації іноземними інвесторами екологічно шкідливих виробництв на території нашої держави; викорінення зuboжіння населення – зменшення безробіття.

7. Починаючи з 2003 р. у динаміці зареєстрованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля можна умовно виділити такі періоди: 1) 2003–2012 рр. (коливання в межах від 1 800 до 2 200 фактів); 2) 2013–2015 рр. (коливання в межах від 2 600 до 3 200 фактів); 3) 2016–2019 рр. (коливання в межах від 3 500 до 3 900 фактів); 4) 2020–2023 рр. (коливання в межах від 4 500 до 5 400 фактів з різким зменшенням до 4 018 у 2022 р.). За аналізований період спостерігається тренд на поступове збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля у понад два рази, що може свідчити про посилення уваги правоохоронних органів до протидії цим кримінально протиправним діям. При цьому відбувалось і поступове зростання коефіцієнта інтенсивності зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля. Так, за час дії Кримінального кодексу України (2001 р.) він зріс у майже 6 разів. Водночас встановлено, що ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля загалом є нижчою, ніж загальнокримінальні показники (24,1% проти 33,8%).

Найбільше за період 2013 – 2023 рр. правоохоронні органи реєстрували такі кримінальні правопорушення проти довкілля, як: незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин. Сукупна частка цих кримінально протиправних діянь серед усієї екологічної злочинності становить понад 72%. Причому майже половину (понад 43%) всіх облікованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля становили випадки, пов'язані із незаконною порубкою лісу.

Кримінальні правопорушення проти довкілля належать до групи діянь, які характеризуються високим рівнем латентності – понад 90%. Фактично виявляється та реєструється лише кожне двадцяте діяння. Тобто справжня кількість випадків вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля може сягати 80 000 – 100 000 фактів на рік.

У динаміці засуджених осіб можна виділити два періоди: 1) 2014 – 2019 рр. (поступове зменшення кількості у понад два рази – з 1 154 до 507 осіб); 2) 2020 – 2023 рр. (поступове збільшення кількості у понад два рази – з 507 до 1 041 осіб).

Виявлено такі особливості географії поширення облікованих

кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні за період 2013 – 2023 рр., а саме:

- екологічна злочинність має істотні регіональні відмінності. Найвища враженість цим видом злочинності у Рівненській області, а найнижча – у Вінницькій області та м. Київ. Тобто в Україні спостерігається істотна нерівномірність їх поширення – від 1,8 до 27,1 зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля на 100 тис. населення;

- Рівненська область лідирує за кількістю виявлених кримінальних правопорушень проти довкілля переважно за рахунок реєстрації фактів незаконного видобування корисних копалин, зокрема бурштину та незаконної порубки лісу;

- досить дивним виглядає дуже низький показник виявлених фактів незаконних дій з бурштином у Житомирській області порівняно з показником Рівненської області, зважаючи на те що бурштин є, хоч і в меншій кількості, у цьому регіоні Полісся. Причому, за даними інтерактивної карти незаконних розробок бурштину в Україні, площі таких розробок у Житомирській області хоч і поступаються Рівненській, але також є досить значними;

- факти виявлення випадків незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель та незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах поширені переважно у Київській області;

- привертає увагу досить високий показник виявлених фактів забруднення атмосферного повітря у Сумській області, яку навряд чи можна назвати лідером промислового виробництва нашої держави, оскільки цей показник незначно поступається визнаним лідерам за кількістю забруднювачів повітря у Дніпропетровській та Запорізькій областях, а також тим, що він майже однаковий із показниками Донецької області;

- найбільше фактів незаконної порубки лісу зафіксовано у Львівській, Дніпропетровській та Харківській областях;

- лідерами за виявленими фактами незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є області, розташовані уздовж річки Дніпро та його водосховищ, а саме Полтавська, Черкаська, Дніпропетровська, Запорізька та Херсонська області, а також Одеська область, розташована уздовж узбережжя Чорного моря та пригирлових ділянок річок Дністер та Дунай;

- безгосподарське використання земель поширене переважно у трьох сусідніх областях: Тернопільській, Рівненській та Хмельницькій.

З 2018 р. існує закономірність загального підвищення віку осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, що відповідає загальнонаціональному тренду на збільшення частки засуджених осіб віком понад 30 років щодо всієї сукупності засуджених. Такі показники можна пояснити загальним старінням населення, виїздом великої кількості

громадян молодого віку за кордон, зменшення популярності кримінальних практик, що призводять до посягань на довкілля серед молоді, тощо. Водночас ці дані мають бути вказівкою на те, що запобіжні заходи поступово слід переорієнтовувати і на осіб віком понад 50 років.

8. Детермінанти будь-якого різновиду кримінальних правопорушень, у тому числі й проти довкілля, можуть з'являтися та виявлятися в соціально-економічній, організаційно-управлінській, нормативно-правовій, політичній та духовній сферах життєдіяльності суспільства.

Найвагомішими соціально-економічними причинами та умовами вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля слід вважати істотне погіршення рівня матеріального забезпечення великих верств населення в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації, недостатнє фінансування природоохоронних заходів у зв'язку з перенаправленням значних коштів з державного бюджету на оборону держави, а також те, що економічна доцільність продовжує мати пріоритет над екологічними інтересами. Відсутність законодавчого забезпечення дієвого екологічного контролю є однією з вагомих нормативно-правових детермінантів вчинення кримінально-протиправних посягань на довкілля, особливо в частині його забруднення суб'єктами господарювання. Актуальними організаційно-управлінськими проблемами, що продукують кримінальні правопорушення проти довкілля, є відсутність кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у зазначеній сфері, а також велике навантаження на працівників правоохоронних органів, задіяних у забезпеченні відсічі російській агресії, а тому в них майже не залишається сил та засобів на ефективне запобігання кримінально протиправним посяганням на довкілля. Одним із найвагоміших чинників аналізованих кримінальних правопорушень у політичній сфері продовжує бути корупція. Що стосується детермінантів у духовній сфері, то слід зазначити, що понад третина громадян має споживацьке ставлення до довкілля. А внаслідок повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації українське суспільство поляризувалось: істотна частина громадян згуртувалась навколо мети збереження держави та негативно ставиться до вчинення будь-яких протиправних діянь (понад 50%). Водночас існує певний прошарок суспільства (приблизно 30%), що має традиційно схвальне або нейтральне ставлення до вчинення кримінально протиправних посягань, у тому числі й спрямованих на довкілля.

9. Констатовано, що Кримінальний кодекс України не охоплює певні новітні кримінальні правопорушення. Законодавчо не є врегульованими проблеми поводження з електронними відходами чи шкода від нових видів промислової діяльності (шахтні розробки з хімічними реагентами, фреонові установки). У законодавстві недостатньо інструментів для протидії злочинам, які безпосередньо чи опосередковано впливають на зміну клімату (масова вирубка лісів, незаконний видобуток корисних копалин). Законодавство не

завжди відповідає сучасним екологічним викликам, таким як глобальна зміна клімату, цифровий контроль за викидами чи порушення в новітніх промислових галузях. Потребує розроблення єдиної методика оцінювання шкоди довкіллю та впровадження цифрових інструментів моніторингу стану довкілля. Для своєчасного попередження та ефективного протистояння кримінальним правопорушенням проти довкілля в умовах війни потребує належного законодавчого забезпечення процес постійного моніторингу за станом навколишнього середовища та його змінами, зумовленими воєнною агресією Російської Федерації проти України, а також розроблення та впровадження дієвих заходів, спрямованих на якнайшвидшу ліквідацію небезпечних екологічних наслідків в умовах війни та в післявоєнний період.

10. Доведено, що основним заходами загальносоціального запобігання розгляданому виду злочинності є:

- освітні заходи (проведення кампаній із популяризації знань про охорону довкілля через засоби масової інформації, соціальні мережі та освітні програми, запровадження в школах й університетах обов'язкових курсів із екології та відповідальності за шкоду довкіллю);

- економічні заходи (запровадження податкових пільг для підприємств, які впроваджують екологічно чисті технології; фінансування програм з енергозбереження та відновлюваної енергетики, встановлення ефективних економічних санкцій за порушення екологічного законодавства; підтримка ініціатив громадських організацій і підприємств, спрямованих на захист довкілля);

- організаційні заходи (створення автоматизованих систем моніторингу забруднення повітря, води та ґрунтів; регулярні перевірки стану промислових об'єктів; урахування екологічних ризиків під час реалізації інфраструктурних проєктів; розроблення чітких інструкцій і координація дій органів влади у разі надзвичайних екологічних ситуацій);

- соціальні заходи (організація акцій з висадження дерев, прибирання територій, відновлення природних зон, створення екологічних громадських організацій для контролю за дотриманням екологічного законодавства, інформування суспільства про екологічні проблеми, наслідки правопорушень та шляхи їхнього уникнення).

11. Запропоновано включення нової кримінально-правової норми до Кримінального кодексу України, а саме ст. 248-1 «Порушення законодавства про охорону та відтворення тваринного світу», яка повинна викладатись у такій редакції: ч. 1 «Дії, спрямовані на знищення або постійне чи тимчасове вилучення об'єктів тваринного світу, які перебувають у природних умовах на території України, у межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, що завдали істотної шкоди»; ч. 2 «Ті самі дії, якщо вони вчинені службовою особою із використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб, або вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану».

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Наукові праці, у яких опубліковані основні
наукові результати дисертації:**

Статті у фахових виданнях України категорії «Б»:

1. Черниш М. О. Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони. *Правові новели*. 2024. № 24. С. 177–185. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.24>.
2. Черниш М. О. Характеристика деяких кількісних та якісних показників кримінальних правопорушень проти довкілля. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4. С. 520–525. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338x-2024.4.83>.
3. Черниш М.О. Статеві-вікова характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 411–417. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.60>.
4. Черниш М. О. Проблематика визначення об'єктивних ознак кримінальних правопорушеннях проти довкілля. *Право і суспільство*. 2024. № 5. С. 920–927. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.133>.
5. Черниш М. О. Визначення суб'єктивної сторони у кримінальних правопорушеннях проти довкілля. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 741–747. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.105>.
6. Черниш М. О. Державна політика у сфері забезпечення екологічної безпеки: кримінально-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 730–735. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.105>.
7. Черниш М. О. Суб'єкти загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 715–717. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/168>.
8. Черниш М. О. Заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Право та державне управління*. 2024. №2. С. 535–539. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.2.73>.
9. Черниш М. О. Правове регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Правові новели*. 2024. № 23. С. 523–527. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.70>.
10. Черниш М. О. Деякі аспекти дослідження географії поширення кримінальних правопорушень проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 883–886. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/212>.
11. Черниш М. О. Запобігання кримінальним правопорушенням проти

довкілля: виклики післявоєнного періоду та шляхи подолання. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 886–892. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.129>.

12. Черниш М. О. До питання визначення детермінант кримінальних правопорушень проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 749–752. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/181>.

13. Черниш М. О. Типологія осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 362–367. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.50>.

14. Черниш М. О. Деякі аспекти соціально-рольової характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 221–226. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.28>.

15. Черниш М. О. Про латентність екологічної злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 443–446. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/100>.

16. Черниш М. О. Стан дослідження проблеми запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Право і суспільство*. 2025. № 3. том 2. С. 314–322. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.43>.

*Статті в періодичних наукових виданнях,
що індексуються БД Scopus та Web of Science:*

17. Chernysh M., Iatsyna M., Petechel O., Holubosh V., & Pylypenko I. (2024). Effectiveness of Measures of Legal Response to Criminal Offenses against the Freedom, Honor and Dignity of a Person. *Pakistan Journal of Criminology*, 16(3). 1349-1364. <https://www.pjcriminology.com/wp-content/uploads/2024/06/87-Effectiveness-of-Measures-of-Legal-Response.pdf>.

18. Kniaziev S., Verbytskyi V., Chernysh M., Dziubynskyi A., Kyslyi A. (2024). Investigation Methods of Combating Smuggling and Suspicious Trade Through Transport Routes: Ukrainian Case. *Jurnal Media Hukum*, 31(2), 300–315. <https://doi.org/10.18196/jmh.v31i2.21931>.

19. Babikov O., Smirnov A., Chernysh M., Syrovatka S., Pylypenko I. (2024). Use of electronic search systems in the investigation of corruption crimes in Ukraine: opportunities and challenges for human rights. *Amazonia Investiga*, 13(76), 236–246. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.76.04.19>.

20. Myroslav Romaniuk, Serhii Kovalenko, Maryna Chernysh, Lina Tovpyha, & Lidiia Kupchenia, 'Policy and Role of the Criminal Police in Combating Environmental Crimes' (2024) 04 (03) *Journal of Environmental Law & Policy* 20 – 48, <https://doi.org/10.33002/jelp040302>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

21. Черниш М. О. До питання класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22 – 23 грудня 2023 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 605–608. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-351-7-167>.

22. Черниш М. О. Окремі питання визначення поняття «довкілля» як об'єкта кримінально-правової охорони. International scientific conference “Theoretical foundations of law, public management and practice of their application”: conference proceedings (December 25 – 26, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. С. 330–333. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-526-6-81>.

23. Черниш М. О. До питання визначення поняття «попередження кримінальних правопорушень проти довкілля». *Modern Achievements in Legal Science and Practice* (March 19 – 20, 2025. Riga, the Republic of Latvia): International scientific conference. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2025. С. 189–193. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-558-7-50>.

24. Черниш М. О. До питання про типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 21 березня 2025 року). У 2-х ч.* Дніпро: ДДУВС, 2025. Ч. I. С. 616–617.

АНОТАЦІЯ

Черниш М. О. Теоретико-прикладні засади запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2025.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми – сформовано цілісну концепцію теоретико-прикладних засад запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, а також вироблено на цій основі напрями вдосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні. У результаті дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій.

На основі проведеного аналізу досліджень монографічного та дисертаційного характеру узагальнено та систематизовано наукові дослідження, присвячені кримінально-правовій охороні довкілля, які мають не

комплексний, а фрагментарний характер. На підставі аналізу наукових праць визначено, що питання кримінальних правопорушень проти довкілля не є новим суспільно небезпечним явищем, яке стрімко розвивається одночасно з розвитком суспільства. Однак більшість досліджень були проведені понад п'ятнадцять років тому й не можуть повною мірою відображати особливості сучасної екологічної злочинності. Це потребує системного, детального, комплексного та об'єктивного дослідження з метою забезпечення ефективного встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у досліджуваній царині.

Організація та методологія дослідження кримінальних правопорушень проти довкілля має свої особливості. Це пов'язано з тим, що останні є чимось більшим, ніж загальний предмет, тобто окремий розділ Кримінального кодексу України. Зокрема, специфіка обраного об'єкта визначила властивості організації та методології дослідження, що відображено в структурно-логічній послідовності, методах, об'єктно-предметному полі, географічному та часовому вимірах. Так, авторка використала різні принципи, підходи та методи (метод аналізу, емпіричний метод, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу), які застосовувалися у взаємозв'язку й взаємозалежності.

З урахуванням аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінальних правопорушень, визначених розділом VIII Особливої частини Кримінального кодексу України, встановлено, що їх класифікація здійснюється в межах родового об'єкта щодо наявності спільних ознак і рис, що характеризують відносини в галузі взаємодії суспільства зі складниками довкілля.

Описано співвідношення понять «довкілля», «природа», «навколишнє природне середовище» і «навколишнє середовище». З'ясовано, що «довкілля» є вужчим за змістом від понять «природа» і «навколишнє середовище», але ширшим за поняття «навколишнє природне середовище». Надано авторське визначення дефініції поняття «довкілля», яке слід розуміти як систему антропогенних та природних факторів, взаємообумовленість яких впливає на середовище проживання та життєдіяльності людства.

Стратегію запобігання злочинності можна розуміти як обґрунтовану та суспільно визнану сукупність поглядів, ідей, принципів і положень щодо шляхів, способів і механізмів захисту законних і життєво важливих інтересів громадян, суспільства, держави та права від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку злочинності. Акцентовано увагу на тому, що підвищення ефективності попереджувального впливу кримінального законодавства у сфері охорони довкілля повинно ґрунтуватися на таких напрямках: 1) удосконалення положень чинного законодавства; 2) проведення просвітницько-інформаційної роботи, що вдосконалисть уявлення суспільства про законодавство в цій сфері.

Починаючи з 2003 р. у динаміці зареєстрованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля можна умовно виділити такі

періоди: 1) 2003 – 2012 рр. (коливання в межах від 1 800 до 2 200 фактів); 2) 2013 – 2015 рр. (коливання в межах від 2 600 до 3 200 фактів); 3) 2016 – 2019 рр. (коливання в межах від 3 500 до 3 900 фактів; 4) 2020 – 2023 рр. (коливання в межах від 4 500 до 5 400 фактів з різким зменшенням до 4 018 у 2022 р.). За аналізований період спостерігається тренд на поступове збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля у понад два рази, що може свідчити про посилення уваги правоохоронних органів до протидії цим кримінально протиправним діям. При цьому відбувалось і поступове зростання коефіцієнта інтенсивності зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля. Так, за час дії Кримінального кодексу України (2001 р.) він зріс у майже 6 разів. Водночас встановлено, що ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля загалом є нижчою, ніж загальнокримінальні показники (24,1% проти 33,8%).

Найбільше за період 2013 – 2023 рр. правоохоронні органи реєстрували такі кримінальні правопорушення проти довкілля, як: незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин. Сукупна частка цих кримінально протиправних діянь серед усієї екологічної злочинності становить понад 72%. Причому майже половину (понад 43%) всіх облікованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля становили випадки, пов'язані із незаконною порубкою лісу.

Кримінальні правопорушення проти довкілля належать до групи діянь, які характеризуються високим рівнем латентності – понад 90%. Фактично виявляється та реєструється лише кожне двадцяте діяння. Тобто справжня кількість випадків вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля може сягати 80 000 – 100 000 фактів на рік.

У динаміці засуджених осіб можна виділити два періоди: 1) 2014 – 2019 рр. (поступове зменшення кількості у понад два рази з 1 154 до 507 осіб); 2) 2020 – 2023 рр. (поступове збільшення кількості у понад два рази з 507 до 1 041 осіб).

З 2018 р. існує закономірність на загальне підвищення віку осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, що відповідає загальнонаціональному тренду на збільшення частки засуджених осіб віком понад 30 років щодо всієї сукупності засуджених. Такі показники можна пояснити загальним старінням населення, виїздом великої кількості громадян молодого віку за кордон, зменшенням популярності кримінальних практик, що призводять до посягань на довкілля серед молоді, тощо. Водночас ці дані мають бути вказівкою на те, що запобіжні заходи поступово слід переорієнтовувати й на осіб віком понад 50 років.

Детермінанти будь-якого різновиду кримінальних правопорушень, у

тому числі й проти довкілля, можуть з'являтися та виявлятися у соціально-економічній, організаційно-управлінській, нормативно-правовій, політичній та духовній сферах життєдіяльності суспільства.

Найвагомішими соціально-економічними причинами та умовами вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля слід вважати істотне погіршення рівня матеріального забезпечення великих верств населення в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації, недостатнє фінансування природоохоронних заходів у зв'язку з перенаправленням значних коштів з державного бюджету на оборону держави, а також те, що економічна доцільність продовжує мати пріоритет над екологічними інтересами. Відсутність законодавчого забезпечення дієвого екологічного контролю є однією з вагомих нормативно-правових детермінантів вчинення кримінально-протиправних посягань на довкілля, особливо в частині його забруднення суб'єктами господарювання. Актуальними організаційно-управлінськими проблемами, що продукують кримінальні правопорушення проти довкілля, є відсутність кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у зазначеній сфері, а також велике навантаження на працівників правоохоронних органів, задіяних у забезпеченні відсічі російській агресії, а тому в них майже не залишається сил та засобів на ефективне запобігання кримінально протиправним посяганням на довкілля. Одним із найвагоміших чинників аналізованих кримінальних правопорушень у політичній сфері продовжує бути корупція. Що стосується детермінантів у духовній сфері, то слід зазначити, що понад третина громадян має споживацьке ставлення до довкілля. А внаслідок повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації українське суспільство поляризувалось: істотна частина громадян згуртувалась навколо мети збереження держави та негативно ставиться до вчинення будь-яких протиправних діянь (понад 50%). Водночас існує певний прошарок суспільства (приблизно 30%), що має традиційно схвальне або нейтральне ставлення до вчинення кримінально протиправних посягань, у тому числі й спрямованих на довкілля.

Доведено, що основними заходами загальносоціального запобігання розглядуваному виду злочинності є:

1) освітні заходи (проведення кампаній із популяризації знань про охорону довкілля через засоби масової інформації, соціальні мережі та освітні програми, запровадження в школах й університетах обов'язкових курсів із екології та відповідальності за шкоду довкіллю);

2) економічні заходи (запровадження податкових пільг для підприємств, які впроваджують екологічно чисті технології; фінансування програм з енергозбереження та відновлюваної енергетики, встановлення ефективних економічних санкцій за порушення екологічного законодавства; підтримка ініціатив громадських організацій і підприємств, спрямованих на захист

довкілля);

3) організаційні заходи (створення автоматизованих систем моніторингу забруднення повітря, води та ґрунтів; регулярні перевірки стану промислових об'єктів; урахування екологічних ризиків під час реалізації інфраструктурних проєктів; розроблення чітких інструкцій і координація дій органів влади в разі надзвичайних екологічних ситуацій);

4) соціальні заходи (організація акцій з висадження дерев, прибирання територій, відновлення природних зон, створення екологічних громадських організацій для контролю за дотриманням екологічного законодавства, інформування суспільства про екологічні проблеми, наслідки правопорушень та шляхи їхнього уникнення).

Ключові слова: довкілля, природне навколишнє середовище, екологічна злочинність, кримінальні правопорушення проти довкілля, кримінальна відповідальність, правове регулювання, екологічні норми, екологічна безпека, воєнний стан.

SUMMARY

Chernysh M. O. Theoretical and applied principles of preventing criminal offenses against the environment. – *Qualification scientific work in the form of a manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Sciences in the specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal executive law. Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, 2025.

The dissertation provides a theoretical generalization and proposes a new solution to the scientific problem – a holistic concept of theoretical and applied principles of preventing criminal offenses against the environment is formed, and the main directions for improving the legal support for environmental protection in Ukraine are developed on this basis. As a result of the study, a number of conclusions, proposals and recommendations are formulated.

Based on the analysis of monographic and dissertation studies, scientific research on criminal law protection of the environment, which are not comprehensive, but fragmentary in nature, has been summarized and systematized. Based on the analysis of scientific works, it has been determined that the issue of criminal offenses against the environment is not a new socially dangerous phenomenon, which is rapidly developing simultaneously with the development of society. However, most of the studies were conducted more than fifteen years ago and cannot fully reflect the features of modern environmental crime. This requires a systematic, detailed, comprehensive and objective study in order to ensure the effective establishment of criminal liability for socially dangerous acts in the area under study. The organization and methodology of the study of criminal offenses

against the environment has its own characteristics. This is due to the fact that the latter are something more than a general subject, that is, a separate section of the Criminal Code of Ukraine. In particular, the specificity of the selected object determined the properties of the organization and methodology of the study, which is reflected in the structural and logical sequence, methods, object-subject field, geographical and time dimensions. Thus, the author used various principles, approaches and methods (method of analysis, empirical method, comparative law method, method of system analysis), which were used in interrelation and interdependence.

Taking into account the analysis of objective and subjective features of the composition of criminal offenses defined by Section VIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, their classification is carried out within the framework of the generic object regarding the presence of common features and features that characterize relations in the field of interaction of society with components of the environment.

The relationship of the concepts of "environment", "nature", "environment" and "environment" is described. It is found that the "environment" is narrower in meaning than the concepts of "nature" and "environment", but broader than the "natural environment". The author's definition of the concept of "environment" is provided, which should be understood as a system of anthropogenic and natural factors, the interdependence of which affects the living environment and vital activities of mankind.

A crime prevention strategy can be understood as a well-founded and socially recognized set of views, ideas, principles and provisions regarding ways, means and mechanisms for protecting the legitimate and vital interests of citizens, society, the state and law from internal and external threats from crime. It is emphasized that increasing the effectiveness of the preventive impact of criminal legislation in the field of environmental protection should be based on the following areas: 1) improving the provisions of current legislation; 2) conducting educational and information work that will improve society's understanding of legislation in this area.

Starting from 2003, the dynamics of registered facts of criminal offenses against the environment can be conditionally distinguished into the following periods: 1) 2003 - 2012 (fluctuations within the range from 1800 to 2200 facts); 2) 2013 - 2015 (fluctuations within the range from 2600 to 3200 facts); 3) 2016 - 2019 (fluctuations within the range from 3500 to 3900 facts; 4) 2020 - 2023 (fluctuations within the range from 4500 to 5400 facts with a sharp decrease to 4018 in 2022). During the analyzed period, there has been a trend of a gradual increase in the number of registered criminal offenses against the environment by more than two times, which may indicate an increase in the attention of law enforcement agencies to counteracting these criminally unlawful acts. At the same time, there has been a gradual increase in the intensity coefficient of registered criminal offenses against

the environment. Thus, during the period of the Criminal Code of Ukraine of 2001, it increased by almost 6 times. At the same time, it was established that the effectiveness of pre-trial investigation of criminal offenses against the environment is generally lower than general criminal indicators (24.1% versus 33.8%).

Most of all, during the period 2013 - 2023, law enforcement agencies registered the following criminal offenses against the environment: illegal logging or illegal transportation, storage, sale of forest; illegal fishing, animal or other water-based fishing; violation of the rules for the protection or use of subsoil, illegal mining of minerals. The total share of these criminally unlawful acts among all environmental crime was over 72%. Moreover, almost half (over 43%) of all recorded facts of criminal offenses against the environment were cases related to illegal logging.

Criminal offenses against the environment belong to the group of acts characterized by a high level of latency of over 90%. In fact, only every twentieth act is detected and registered. That is, the real number of cases of criminally unlawful encroachments on the environment can reach 80,000-100,000 facts per year.

In the dynamics of convicted persons, two periods can be distinguished: 1) 2014 - 2019 (a gradual decrease in the number by more than two times from 1,154 to 507 people); 2) 2020 – 2023 (gradual increase in the number by more than two times from 507 to 1041 people).

Since 2018, there has been a trend towards a general increase in the age of persons convicted of criminal offenses against the environment, which corresponds to the national trend towards an increase in the share of convicted persons over 30 years of age in relation to the entire population of convicted persons. Such indicators can be explained by the general aging of the population, the departure of a large number of young citizens abroad, the decrease in the popularity of criminal practices that lead to environmental violations among young people, etc. At the same time, these data should be an indication that preventive measures should gradually be reoriented to persons over 50 years of age.

The determinants of any type of criminal offenses, including those against the environment, can appear and find their manifestation in the socio-economic, organizational-administrative, regulatory-legal, political and spiritual spheres of society's life.

The most significant socio-economic reasons and conditions for the commission of criminal offenses against the environment should be considered a significant deterioration in the level of material security of large segments of the population in Ukraine as a result of the full-scale invasion of Russian troops, insufficient funding for environmental protection measures in connection with the redirection of significant funds from the state budget to the defense of the state, as well as the fact that economic expediency continues to have priority over environmental interests. The lack of legislative support for effective environmental

control is one of the significant regulatory-legal determinants of the commission of criminal and unlawful encroachments on the environment, especially in terms of its pollution by business entities. The current organizational and managerial problems that produce criminal offenses against the environment are the lack of criminological examination of regulatory legal acts in the specified area, as well as the heavy burden on law enforcement officers involved in repelling Russian aggression, and therefore they have almost no strength and means left to effectively prevent criminally unlawful encroachments on the environment. One of the most significant factors of the analyzed criminal offenses in the political sphere continues to be corruption. As for determinants in the spiritual sphere, it should be noted that more than a third of citizens have a consumer attitude towards the environment. And as a result of the full-scale invasion of the troops of the Russian Federation, Ukrainian society has become polarized: a significant part of citizens has rallied around the goal of preserving the state and has a negative attitude towards committing any illegal acts (over 50%). While there is a certain segment of society (about 30%) that has a traditionally approving or neutral attitude towards committing criminally unlawful acts, including those directed at the environment.

The main measures of general social prevention of the rampant crime are:

1) educational measures (conducting campaigns to popularize knowledge about environmental protection through the media, social networks and educational programs, introducing mandatory courses on ecology and responsibility for environmental damage in schools and universities);

2) economic measures (introducing tax breaks for enterprises that implement environmentally friendly technologies; financing energy saving and renewable energy programs, establishing effective economic sanctions for violations of environmental legislation; supporting initiatives of public organizations and enterprises aimed at environmental protection);

3) organizational measures (creation of automated air, water and soil pollution monitoring systems; regular inspections of industrial facilities; consideration of environmental risks in the implementation of infrastructure projects; development of clear instructions and coordination of actions of authorities in case of emergency environmental situations);

4) social measures (Organization of tree planting campaigns, cleaning of territories, restoration of natural areas; Creation of environmental public organizations to monitor compliance with environmental legislation; Informing society about environmental problems, consequences of offenses and ways to avoid them).

Keywords: *environment, natural environment, environmental crime, criminal offenses against the environment, criminal liability, legal regulation, environmental norms, environmental safety, martial law.*